

ЯКІВ ІВАНОВИЧ ЩОГОЛІВ.

(Огляд його життя і діяльності).

ГОСПОДЬ ТАЛАН МЕНІ ПОСЛАВ
РОЗУМНИМ СЛОВОМ ВОЛОДІТИ,
ЩОБ Я НАРОДУ ПОВІДАВ
ІЗ СЕРЦЯ ВИРВАНІ ЗАВІТИ.

(»До дітей«. *Слобожанщина* ст. 34).

Яків Іванович Щоголів родився в 1824 році в Харківській губернії в повітовому містечку Ахтирці, де і вчився в місцевій народній школі. Після виключення під доглядом матері, „пригрітий теплою рукою“ і отримавши в тих поезіях, в котрих Щоголів малює матір, матірню любов, видко міцне, знане з усіх боків почуття. (Напр. „Неня“ — Ворскло ст. 22, „Баю-баю“ — там же ст. 95, „Хвороба“ — там же ст. 139, „Сон“ — Слобож. ст. 101, „Недорід“ — Слобож. ст. 117). Виховувався він в релігійному дусі, котрий і відбився потім як в його поезії, так і в усім його житті. Коли він раз, ще дитиною, дуже захорів, і лікарі не надіялись навіть виратувати його, мати відслужила молебень відомий у Харківщині Ахтирській Божій Матері — і дитина одужала; звичайно такий випадок не міг пройти, не залишивши сліду на такій чуткій уразливій душі, яка була у маленького Щоголева (див. „Ікона“ — Слобожанщина ст. 33).

В 1836 році Щоголеву віддали до Харківської першої гімназії. Приїжджаючи до дому на вакації, Щоголів дуже любив сидіти під вишнями старої монастирської церкви (тепер поновленої) на горі, в чотирох верстах від м. Ахтирки; тут він дивився на Ворскло, що розстилялось у нього під ногами, і читав романи Вальтер Скотта в старинних перекладах. Оттут-то найперше

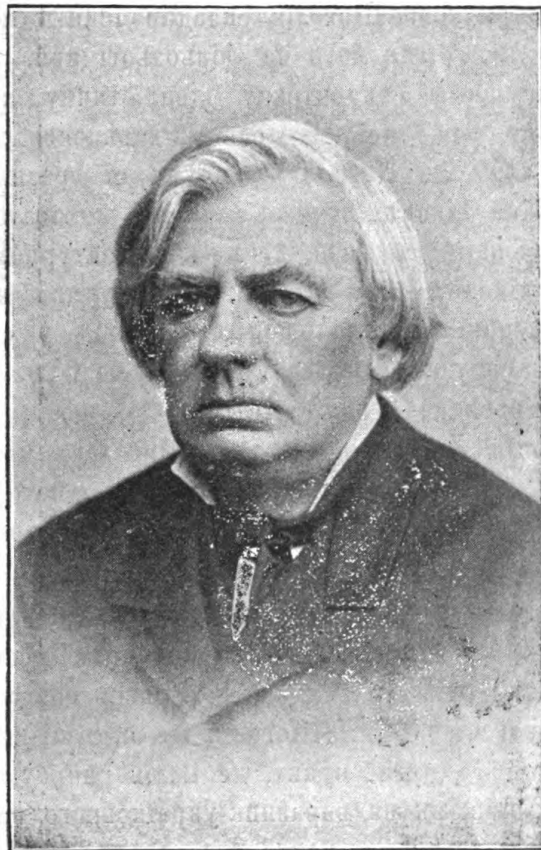
і полюбив він природу з її вічною красою; отут він і почав читати з великої книги природи і почувати серцем те, про що потім сьпівав ціле своє життя. Каже він :

Палацями мав я таємні діброви,
пахущими ліжками трави шовкові,
кущі в приголівє росли;
і в ранці і в вечері води Ворсклові
за купель сїплющий були. („Родина“. Слоб. ст. 37).

Та і взагалі життя у невеличкому повітовому містечку, майже слободі, завсїгди на волі, під люблячим доглядом матери: все те повинно було виховати поетичну душу, розвинути естетичну сторону чоловіка.

В гімназії Щоголів познайомився з творами російських романтиків Батюшкова, Жуковского, а потім Лермонтова, що, як перші вражіння молодости, повинно було відбитись на всій дальшій молодечій діяльності будучого поета. І дійсно: ми бачити-немо, що перші твори Щоголева були написані в душі, що став наслідком меланхолійно-ідеального напруженку тої епохи. Читанє поетичних елегій Батюшкова і романтичних балад Жуковского викликало у молодого Щоголева бажанє і самому спробувати свої сили на літературному полі: і от ще в четвертій, навіть третій класі гімназії Щоголів починає писати вірші, звичайно на мові російській. Що то були за вірші, ми не знаємо в дійсности, але знаємо взагалі, якими вони могли бути; та про те учитель гімназії д. Іноземцев, брат знаного московського хірурга, хвалив молодого поета і добре робив, бо які не були-б вірші гімназиста третьої класи, все-ж вони показують, що будуча людина не спить, що є у неї якісь-то ідеї, якісь-то бажаня. Впрочім д. Петров („Очерки украинской литературы XIX стол., стор. 427) каже: „Есть извѣстіе, что Щеголевъ началъ печататься еще въ „Библіотекѣ для Чтенія“ за 1836 годъ, но мы не провѣряли этого извѣстія“. В тих книжках „Библіотеки для Чтенія“, які ми могли мати в руках („Библіотека для Чтенія“, як і багато других старих белетристичних часописей, заборонена в Росії) ніякого й сліду поезій Щоголева не було, та ми думаємо, що і в останніх буде теж саме, бо в 1836 році Щоголеву було тільки 12 років, і задля того, щоби бути видрукованим в часописі, треба було або Щоголеву бути гениєм, або редакторам „Библіотеки для Чтенія“ не мати глузду. Що першого не було, то ми знаємо, а що до другого...

Першими друківаними творами Щоголева, як про те він і сам каже в своїй автобіографічній замітці, котру ми мали в руках, треба вказати: „Явор“ (із грецької антології), „Мелодію“, „Неволю“, „На згадуване Климовського“, „Чумацкія могили“, „Мечты и пламень вдохновеній“, „Начатокъ“ і „Могилу“, видруковані в „Мо-

Аків Іванович Щоголів.

лодику“ Бецкого за 1843 – 44 рік*). Взагалі 1843 рік треба вважати значним в життю Щоголева: він у цьому році скінчив гімна-

---

*) Де-Пуле („Вѣстникъ Европы“ 1874 т. I) каже, що Щоголів друкував ся в „Отечественныхъ Запискахъ“, але ми не могли перевірити цього, бо ся часопись за старі роки теж заборонена в Росії.

зю і хотів був вступити в Харківський університет на юридичний факультет. Але тепер у нього був уже написаний досить величезний збірничок поезій, котрий якось став знаним двом відомим діячам нашим, тодішнім професорам університета І. І. Срезневському і А. Л. Метлинському, котрий взагалі „поощряє всякого рода литературное направление, а въ томъ числѣ и проблески несомнѣннаго дарованія“. Вони звернули увагу на молодого поета і в липцю 1843 р., коли Щоголів складав іспити на юридичний факультет, вони перетягли його на філльоґічний. Таким способом Щоголів попав у студентську ідеалістичну молодь 40-вих років і став жити серед неї. „Въ основѣ харьковскаго образования того времени“, каже д. Петров*), беручи сі фрази цілком у Де-Пуле, „лежалъ идеализмъ, лучшая сторона котораго выразилась въ литературномъ направленіи науки и въ литературномъ настроеніи учащихся“. І дійсно: всім відомий літературний напрямок студентства 40-вих років, що знайшов собі вихід у списуваню незірної гибелі наперу студентами і взагалі молодю. „Между студентами нашего времени“, каже Де-Пуле**), що поступив в університет в 42 році, „были такихъ двое: Щеголевъ, изрѣдка и тогда появлявшійся въ „Отечественныхъ Запискахъ“, но потомъ неизвѣстно гдѣ исчезнувшій, и Н. О. Щербина, впоследствии извѣстный лирикъ одесситъ“.

І ось Щоголів друкує свої писання в „Молодику“. Але се, звичайно, не поезія, а перші проби, і величний російський критик Белінський не був правим, коли дивив ся на Щоголева, як на харківського поета: Щоголів ще не був поетом, а лише хотів ним зробитись. Другий пункт, де Белінський був неправим — се погляд на Харків, як на виразник українського напрямку, столицю українського слова; Белінський казав***): „Харьковъ по своему многочисленности и красотѣ, сравнительно съ другими губернскими городами, есть нѣкоторымъ образомъ столица Украины, а слѣдовательно и столица украинской литературы, украинской прозы и въ особенности украинскихъ стиховъ“. Але, як справедливо каже Де-Пуле в своїх „Воспоминаніяхъ о Харьковскомъ университетѣ“,

*) Очерки украинской литературы XIX ст. стр. 429.

**) Вѣстникъ Европы. 1874. т. I. стр. 103.

***) Отечественныя Записки 1843, декабрь.

„Молодикъ былъ ниже уровня студенческихъ требованій*): переполненный вкладками иногороднихъ авторовъ, онъ не имѣлъ ничего мѣстнаго, харьковскаго. Студенты 40-выхъ годовъ не симпатизировали узко-литературному направленію „Молодика“.

В останньому Белінский був правий, і се останнє дихало нежилосерною іронією, кепкованєм. „Стихотвореній въ „Молодикѣ“ множество. Провинціальныя поеты дѣятельны, благодаря невзыскательности своей публики и удивительной охотѣ ея къ чтенію стиховъ, которыхъ въ столицѣ читають мало, если ихъ достоинство состоитъ только въ томъ, что они стихи, а не проза. Боже мой, сколько поэтовъ на Украинѣ! И какъ хорошо, т. е. какъ много пишутъ они стиховъ, которые именно стихи, а не проза! Гг. Бороздна, Дьяченко, Кленовъ, Лукашевичъ, Майсуровъ, Мещерскій, Недолинъ, Руэль, Чужбинскій, Щербина, Щоголевъ — все это украинскіе поэты“.

Н. Т. Щербина, мабуть більше завзятий, більше упевнених в своїх силах, не кинув писати, а Щоголів, що більше серіозно дивився на свою поезію і більше був самолюбний, положив перо і не тільки перестав давати до друку, а навіть спалив рукопис з своїми віршами. Та і справді: молодечий запал, молодече натхненє, думка про величчі будучі діла і заразом з сим якийсь червчик в середині, якийсь-то сумнів і непевність; а тут такий велетенський слова, як Белінский, каже, що ти не поет, що ти, се найбільше, тільки маленький віршмаз: все се на чутливу душу повинно було мати великий вплив; все, що було невиразним, невидимим в душі — тепер стало мати реальне обличчє, почало мучити, допікати... І от зшиток з поезіями палить ся, немов кораблі — дорога письменника на віки вважає ся замкненою.

А студентське житє тяглося тимчасом досить приємно задля Щоголева; він з перших же кроків в університеті познайомив ся з такими людьми, як І. І. Срезневський, А. Л. Метлинський, М. І. Костомаров, П. П. Гулак-Артемівський і др. Мати Срезневського майже заступала молодому студентови рідну матір, а збірки у Костомарова, котрий готував ся тоді боронити свою дисертацію, на-

---

*) Та і взагалі Харківців, бо ми бачимо скільки існували всі ті „Молодики“, „Українські Вѣстники“ і и., з їх консервативними Артемівськими, і всілякими там Філомафітськими та Гонорськими.

довго залишили в душі Щоголева найприємніші згадки, і все далі жити своє він носив в серці співчуте молоді, молодим бажанням, молодому завзяту. Про М. І. Костомарова, про його гарні відносини до людей, Щоголів зберіг найкрасні свої згадки, але по від'їзді нашого історика з Харкова не мав з ним ніяких безпосередніх зносин аж до 1878 року, коли при нагоді перебування Якова Івановича в Петербурзі, він мав випадок бачити Костомарова, і їх перервані зносини поновились.

П. П. Гулак-Артемівський, що був з 1841 року ректором Харківського університета, був ще одним чоловіком, що залишив по собі добру згадку у Щоголева. Коли в 1844 році молодий Щоголів тяжко захворів і взяв відпуск, то Гулак-Артемівський дозволив йому їхати на село не на два місяці, як те було вільно після університетських правил, а більше ніж на пів року. Та взагалі і потім, за увесь час перебування Якова Івановича в університеті, Гулак-Артемівський дуже прихильно відносився до нього, що, звичайно, підносило морально молодого студента.

Виходить, що в 1843 році, прочитавши занадто ostrу відозву Бєлінського на свої вірші, Щоголів, як то кажуть, упав духом і спалив навіть свою збірку поезій. Але чи було коли на світі, щоби молодий чоловік зовсім відкинув ся з літературної стежки, коли раз ступив на ню і коли тут не те що товариші, а навіть і професори казали юнакови про таланти, про вдачу до письменства? І от ми бачимо, що в 1846 році (а може і раніше?) Щоголів, „по просьбі Метлинського“, як він сам каже в своїй автобіографічній замітці, написав де-кілька українських поезій. Звичайно, що проханє Метлинського прийшлося саме тоді, або трошки пізніше, як почали з'являтися реакційні мисли, як перше прикрє вражєне по критиці Бєлінського трохи ушухнуло і аналіза почала брати верх над сліпою вірою. А Метлинський саме збирав тоді свій „Южный русскій сборник“; але хоч і видав він його у 1848 році, та про те поезії Щоголева чомусь не були в ньому надруковані, і тільки згодом-згодом, у 1858 році їх випрохав у автора знайомий студент Ньюговський, через котрого вони мабуть і дістались Кулішеви, що видрукував їх в „Хаті“ 1860 року. Таким способом другий раз Щоголів з'явився у друку в 1860 році; хоча в „Поезії Славянъ“ Гербеля (1871 р.) і є замітка, що Щоголів друкувався в „Основи“ і „Народноѣ Читеніи“ в роках 1859—61,

але перевірити се ми не мали змоги*); та до того се не має підстави за собою, бо Щоголів у своїй автобіографічній замітці ані словом не згадує про які небудь иньші свої твори в той період. В „Хаті“ Кулішем було видруковано 5 річий: „Гречкосій“ (що увійшла потім у „Ворскло“ під назвою „У полі“), „Поминки“, „Безталане“, „Безрідні“ і „Покірна“. Перша з сих поезій була кимсь досить недотепно положена на ноти і сьпіваєть ся тепер в Харківщині і навіть в Полтавщині нарівні з народньою піснею.

Між тим в 1848 році Яків Іванович скінчив курс в Харківськїм університеті і поступив на службу столоначальником в „Палаті державних маєтків“; з літературою він, здавалось, зовсім порвав, але звязок його з народом, з народною піснею і мовою не переривав ся з причини його службового стану. Виділ державних маєтків, в котрому Щоголів прослужив майже шість років, мав тоді державних селян, а крім того Щоголів міг в протягу десяти років виїжджати що літа на село і жити там по чотири місяці в безпосередних зносинах з народом. І найкрасшими роками свого тодішнього життя Щоголів уважав 1857—58, тоб то ті, в які він служив помічником окружного начальника Богодухівського повіту; тут він міг, роз'їзджаючи по ділу служби, бачити нарід на всіх ступінях його життя і отут-то він, пробуваючи на межі Харківщини і Полтавщини, міг студіювати чисту народню мову, міг бачити народні звичаї, чути народні повіря. Се все, звичайно, піддержувало в ньому любов до рідного краю, але не збуджувало бажання взятись за перо, чомусь не могло натхнути поета, викликати в душі у нього образи, котрі самі прохались би на папір.

І тільки в 1864 році, по 18-літній мовчанці, Щоголів знов написав чотири речі. Сталось се так. Був він в домі одної знайомої йому родини; господиня якось сіла за рояль і засьпівала пісню „Гей, у мене був коняка“ („У полі“ або „Гречкосій“, поміщена в Кулішевій „Хаті“). Щоголева вельми здивувало, що його пісня попала на ноти, а господиня, користуючись з того, що найшла українського письменника, почала прохати Щоголева дати їй ще що небудь. Називаючись родичкою відомого композитора Бдлічки, твори котрого були розповсюджені тоді, та і тепер, по далеких

---

*) Петров каже (Очерки укр. литер. стр. 428), що він в „Основі“ нічого такого не найшов.

хуторах і тихих дідичних будинках з фронтонами і ганками, вона просила Щоголева дати їй що-небудь для передачі сьому своєму родичеві, і Щоголів, уступаючи їй, яко дамі, написав чотири пісні: „Квітка“, „Орел“, „Діброва“ і „Маруся“. Потім знов мовчанка на 12 років, знов тільки служба, служба й служба.

Я вірно з ранньої зорі
робив до пізньої пори,
бо знав, що все, що не робив —
робив на тих, кого любив, („Годинник“. Ворскло 141).

каже він. Але чому ж не писав він, не виливав того, що душа почувала? Тим більше, що сам він каже: „Служба была для меня сущимъ наказаніємъ Божіимъ и выносилаь только из-за борьбы за существованіе“. Чи у нього не було вільного часу? Так службу він скінчив в 1871 році, а писати, сказати-б, регулярно почав лише в 1876 р. та і в тому написав дуже мало. Чи на нього ніщо не робило такого вражіння, щоби варт було переносити його на папір? Так з усієї його дальшої творчої діяльності бачимо ми, що він жив лише старими вражіннями, сьпівав тільки те, що бачив ранійше, а коли й є у нього поезії, що звязують його з сучасними напрямками, то в них він висьпіває людське горе, котре і завсїди істнувало. Сам Щоголів каже про свою мовчанку, що не писав він тим, що нї задля кого було писати... Але нам здаєть ся, се виходило тому, що Щоголів був не поет-письменник. Не в тім змислі, що не було бущім-то у нього поетичної вдачі, що він не почував ніколи натхнення і не ставав в ті хвилини понад усім миром; не в тому змислі, що він не переживав того, що писав, і через се був лише гарним версифікатором, нї; а в тому змислі, що творчість не була його істотою, його повітрем, без котрого він не міг дихати. Він був тільки талановитий письменник, чоловік, котрому від Бога даним був талан перелити в гарний вірш гадки, що приходили йому в голову, почутя, що репродуктивно переживав він. Він виходив понад буденну дійсність, але тільки тим, що мав те, чого не мають прозаїчні житеві субьекти; тим, що міг так скласти вірш, як не всякий має спромогу його скласти. Але як би Щоголеву заборонено було писати, або як би він пережив що-небудь прикре за свої писання, то не носив би він за халявою книжечки в чорній палітурці...

„Въ 1870-тихъ годахъ“, каже д. Щоголів в своїй автобіографічній замітці, — „ніскільки внезапно-счастливыхъ обстоятельствъ улучшили мои средства и дали возможность жить хотя и весьма скромно, но независимо и рѣшительно безъ всякаго общенія съ людьми. Тогда въ 71 году я вышелъ въ отставку*)“. Тут треба звернути увагу на слова „и рѣшительно безъ всякаго общенія съ людьми“. Дитинство Щоголева, звичайно, не могло навіяти на нього таких мізантропічних гадок; роки студентського життя, на скільки можна судити по друкованим датам, теж пройшли досить спокійно та і теж не могли мати лихої події, а між тим гадка, скрита в наведених вище фразі служить червоною ниткою, що проходить наскрізь все поетове життя. Виходить, що навіяти се могла тільки служба, в котрій Щоголів пробув майже 23 роки і котра примушувала його зноситись з людьми і бачити їх не такими, якими вони при-виджують ся за рожевого туману молодости. Так воно і було, бо в кожній своїй поезії (звичайно, другого періода його творчости), котра так або инакше тичить ся людей, їх подій і гадок, Щоголів висловлює туж гадку, яку мав при писаню тої вище наведеної фрази його автобіографічної замітки. В поезіях його ми на-ходимо ті поетичні формули, в яких знайшли собі вираз такі гадки, і ті відтінки, які приймало се поетове почутє.

З 1876 року Щоголів знов почав писати; сталося се ось через що. В маю 1876 року зайшов до нього земляк А. Л. Ши-манов і показав лист О. Я. Кониського, в котрому сей висловляв бажанє мати від Щоголева дещо для українського збірничка, що гадалось видати у Києві. Щоголів каже в автобіографічній замітці, що написав д. Шиманову дві-три поезії, але в „Луні“ 1881 року було видруковано лише „Летить орел по над степом“ („Орел“) і „Козак“. Перша річ, судячи по датах, приложених в кінці „Ворскла“, була написана в 1864 році, а про „Козака“, котрий чомусь не ввійшов у „Ворскло“, певного ми нічого не можемо сказати.

Далі йде 1877 рік, найбільше плідний в усій діяльності Щоголева: тоді написав він 31 поезій. Сам Щоголів так поясняє

---

*) Петров (стр. 429) робить помилку, кажучи, що Щоголів кинув службу „около 1880 года“.

се: „Старшія изъ моихъ дѣтей, дочь и сынъ, високаго художественнаго закала и глубокой души, живя лѣтомъ на дачахъ, среди простонародья, знали разговорный малорусскій языкъ и стали просить меня писать для нихъ. Я и писалъ имъ до 1878 года“ *). Але такі речі, як „Струни“, „Навзаході“ і ще де-кілька не були мабуть писані лише для дітей; ми думаємо, що ворухнулось таки в душі поета те, що осідало там цілими роками; захотілось таки виспівати невиспіване, бо „журливе слово на папір прохалось“. І от з'являють ся на світ такі речі, як: Навзаході, Вівчарик, Степ, Вродниця; тодіж, правда, пишуть ся і такі сатири, як: Член, По закону, До бурсаків, що саме і служить доказом того, що був намір „писати“, а не „писати для дітей“.

В 1878 році написав Щоголів лише дві поезії: „Баю-баю“ і „Воля“, а потім в 1879 і 1880 роках він знов не написав нічого. Се сталося ось з якої причини: в початку 1878 року занедужала старша дочка Щоголева і дуже прохоріла цілу весну і літо; на осінь Яків Іванович поїхав в хорою у Ялту, де недужа почала по троху вихожуватись, але на другу весну нагло захорів син Щоголева, хлопчик 14 років, котрого хотіли віддавати в консерваторію, на науку гри на скрипці в учителя Гржималі, і в два дні помер в запалення мозку. „Потрясеніє для семьи было громадное“, пише Щоголів, „болѣзнь дочери возобновилась и свела ее въ могилу въ 1880 году. Писать было не для кого“... І дійсно: смерть дітей, а особно коханця сина дуже-дуже вразила чутку

*) Теж каже він в поезії „До дітей“ (Слобож. 34)

..... силу тих
журних пісень пізнали діти
коли траплялось в инші дні
мені в хоромину вхожати —
до мене кидались вони
і силкувались щебетати:
як ткач над цівками згинавсь,
як схла дівчина, мати билась;
трудожник щастя добувавсь,
а щастє ген-куди котилось,
котилось в безвісти; а він
читав на аркушах недолі,
що опріч його не один
несе хреста по Божій волі.

душу Щоголева; в приступі злючої горечі він розбив навіть синову скрипку, чудовий італіянський інструмент, і поховав її в тій же труні, а покривало з неї і досі лежить на гробі.

. . . . . Так все заміряє,
як скрипка замерла, а дзик,
здасть ся, і досі над нею літає
і досі над нею не зник
Літає і кличе грача молодого:
О, встань, чарівник, та заграй!
І тільки луна одвічає за нього:
не встану та й ти замірай!

пише Щоголів у своїй поезії „На дорогу труну“. Взагалі головною прикметою характеру покійного Щоголева треба поставити невразну нервову якусь чутливість, доходячу навіть до хвороби, а до того велику уразливість що до внішніх вражінь і випадків. Тим то і не дивно, що він не писав нічого до 1881 року, чи то поки затихла туга в серці, бо журба, так сказати-б, інтензивна, пекуче тяжке горе не прохались на папір у Щоголева; він писав про ту лише журбу, котра приходила до нього зверху та ще про всім знану „світову печаль“, котра розбавляється за всіди щоденними вражіннями, а не опановує істоти чоловіка.

В 1881 році Щоголів знов починає писати, навіть пише переклад („Вечірній дзвін“ з Козлова — Ворскло ст. 106), єдиний за всю його діяльність, коли не числити ще „Псалми Давидові“, написані в тому-ж таки році. В році 1883 в альманасі „Рада“ були видруковані три поезії Щоголева: „Ткач“ (1877 року), „Родина“ і „Шиньок“ (1881 року); в тому-ж році була видана відома „Лірна поезія“ Щоголева під назвою „Ворскло“. З'явлення сеї книжки на світ так описує сам Щоголів: „Мому малорусському зборнику предстояла, может быть, та же судьба, какая случилась съ русскимъ, но мои друзья Шимановъ и Комаровъ склонили меня напечатать его. Тогда я добавилъ сборникъ и — вотъ причина выхода его въ свѣтъ“. Книжка була названа „Ворскло“ і ся назва була „долгомъ памяти благодарности поетической рѣкѣ, орошающей волшебныя по своей красѣ мѣстности, родной рѣкѣ вспоившей и вскормившей мое дѣтство, отрочество и юность и вдохнувшей въ меня первыя поэтическія мечты“ (Передмова до „Слобожанщини“). Епіграфом до своєї збірки Щоголів узяв речення з книги Йова (гл. XIV, ст. 7, 8, 9): „Бѣсть бо древу надежда: аще бо посѣчено бу-

детъ, паки процвѣтеть и лѣторосль его не оскудѣть; аще бо составѣтся въ земли корень его, — отъ вони воды процвѣтеть, сотворить же жатву, яко новонасажденное“. Але до чого тичив ся сей епіграф, чи до української літератури, чи до самого Щоголева — не знаю. В сю збірку увійшло 75 поезій; девять з них*) були видруковані раніше в Кулішевій „Хаті“ 1860 року, „Луні“ 1881 року і „Раді“ 1883 року; останні 66 були друковані вперше.

Сей збірник досить багато викликав критичних статей; деякі замітки на твори Щоголева були друковані і з поводу давніших його поезій (Куліша в „Хаті“, ** в „Свѣточѣ“ 1860 року кн. IV, відділ „Критическое Обзорѣніе“, стр. 78, „Миръ“ в листопадї 1881 року і т. д.), але то були коротенькі лише замітки, як коротенькі були і речі, про котрі треба було писати. А „Ворскло“ — се вже такий утвір, з котрого можна дізнатись про всю творчу діяльність автору, тим то і викликав він багато рецензій: В. Г—ка в „Кіевской Старинѣ“ 1884 р. за січень, Михайла К. (Комара) в „Ділі“ 1883 р. ч. 47, в „Одесскомъ Вѣстникѣ“ невідомо за який рік, в варшавському „Ateneum-i“ за 1885 рік, стр. 348, в „Очеркахъ исторіи украинской литературы“ Петрова і т. и. Взагалі критика стріла Щоголева дуже прихильно і він з сеї пори пише без перестанку і тільки в роках 1887, 1890 і 1891 теж нічого не писав.

Тепер вийшов у світ другий і послідний збірник поезій Щоголева, під назвою „Слобожанщина“ з епіграфом: „Теченіє скончашъ, вѣру соблюдохъ“ (2 посл. ап. Павла до Тимофія. Гл. IV ст. 7); в нього увійшли вірші писані з 1883 року, числом 102. З них, о скільки нам відомо, були друковані: в Южномъ краѣ за 1894 рік ч. 4602: Орлячий сон, Жмуток, ч. 4605: Травень, Над потоком, Ялта, Лялька, Опізнив ся, Дарунок, На весні. В Зорі за 1887 р.: Хортиця, Батюшка, Крамар, Gaudeamus; 1892 р.: Дялька, Ворожінє; 1893 р.: Лоскотарочка, Масниця, Опізнив ся, Дарунок, Орлячий сон, Суботи св. Дмитра; 1894 р.: Палати, Запорожець над конем, Сподіванє, Ялта, Жмуток; 1895 р.: Три дороги, Колядка, Вечір, Війна, На весні, Травень, Над

---

*) Не десять, як каже д. Петров (стр. 429), бо „Козак“ не увійшов у „Ворскло“ і зостаєть ся надрукованим лише в „Луні“ 1881 року.

поток, До чарівниці, Похорони. В тім-же річнику була також коротенька стаття В. Лукича про 50-літню літературну діяльність Щоголева з портретом на ст. 16 і 36; 1896 рік: Зимовий ранок, Останній з Могикан, Бабуся казка.

Видаване „Слобожанщини“ розпочато було ще в минулому 1897 році і ведено М. Т. Лободою, що з приязни до покійного взяв на себе увесь клопіт по виданню. Яків Іванович дуже хорів в останні часи, але мав ще щастя бачити видрукованою свою збірку і навіть сам зшив коректурну книжку, котрою милувався за життя. Умер він в ніч з 26 на 27 мая с. р. і поховано його на городському харківському кладовищі в родинному гробі. Про смерть Щоголева не було дано звістки нікому і тим-то на похоронах з земляків його були тільки М. Т. Сумців та М. Т. Лобода. На домовині покійного поета буде написана епітафія д. Залізняка.

Про перші твори Щоголева нічого сказати; се звичайні „проби молодого пера“. В них гідне уваги лиш те, що теми їх, не дивлячись на російську мову, взяті з українського життя, що свідчило вже тоді про любов поета до України. Він любив її природу, її нарід, а проте, як нам здається, був сам Українцем тільки зверху; він ніби виховав у собі співчуття до України — і сего було йому досить.

Всю діяльність Щоголева можна поділити на два періоди: перший до 1876 року, а другий від того року до смерті. Перший з них можна назвати молодечим періодом, коли хотілось виспівати молоді почування, коли співби про любов не були тільки згадкою минувшини, не твором підогрітого поетичного натхнення, а самою дійсністю, самою думою. Тут ще нема розуміння загального горя, тут ще на переді сама індивідуальність: або сам поет, або його утворений герой; тим-то і співає Щоголів у першій періоді тільки про горе і радість якої-небудь одної людини. Також зовсім зрозуміло, чому в сей період майже на першому плані в піснях Щоголева стоїть козацтво з його буйною волею і чумацтво з його безталанними піснями та задумою. Хто з нас Українців, не думав за молоду про козаків-Запорожців? Хто не літав думкою за ними по буджацьких степах, не плавав Дніпром-Словутцею? Або хто не йшов думою за чумацькою валкою, що тягнеться степом і скри-

пінеш маж зганяє з дороги птахів? У кого не завширало серце, слухаючи довгу-довгу старинну чумацьку пісню, в котрій так ясно, так правдиво змальований наш повільний, задумчивий Українець? Тому й не диво, що Щоголів в першій періоді своєї діяльності також линує у минувшину, до козаків та чумаків. Крім того, розуміється, сей романтичний напрямок був також наслідком впливу часів, в які прожив Щоголів перші роки свого життя. Всім відомо, що підвалиною всього був тоді ідеалізм; Щоголів виховувався на солодких сентиментальних поезіях Жуковського, Батюшкова, Лермонтова і, взявши на увагу його літа, можна спитати: відкиля могли тоді взятися у Щоголева загально-соціальні ідеї? *).

Але за те скільки самого горячого безпосереднього почуття, скільки молодого натхнення вложено в ті невеличкі вірші, що були написані за перший період! Наприклад „У полі“ — що се за чудова поетична річ! Як ясно стає перед нами образ старого гречкосія, що проміняв спис і шаблюку на воли і плуг! А тут, серед сего великого поля, при заході сонця, як на те снують ся думки:

За буджацькими степами
їдуть наші з бунчуками...
А я... з плугом та з сохою
понад нивою сухою...

Але хочеть ся скинути з себе сю тугу, хочеть ся змалювати красу і теперішнього свого становища — і бідолашний гречкосій гукає:

Гей, гей, гей, мій чорний воле!	Ой хто в лузі — озови ся!
Нива довга, в стернях поле..	Гей, хто в полі — відкликни ся!
Вітер віє повіває —	Скоро все засне під млою:
казаночок закипає.	Йди вечеряти зо мною!

Але нема нікого! Сам один серед поля!...

---

*) Хоч у 1864 році — себ то при кінці першого періода — Щоголеву було вже 40 років, але тоді він написав тільки чотири поезії, і то лиш на просьбу одної пані. Ми відносимо ці поезії до першого періода, бо в них нема основної прикмети поезій другого періода: загально-суспільного напрямку. Дехто каже, що в поезії Квітка (Ворскло, 15) алегорично розуміється Україна, але ми так не думаємо.

Зву... луна за лугом гине,
ізза хмари місяць плине; —
вітер віє, повіває —
казаночок простигає... (Ворскло, 9).

А ось ще малюнок з козачого побуту:

Козак іде — земля гуде!	Ой випємо, пани-брати,
Кінь з поводів зривається.	старі кухлі поливані,
Чорнявая кохана	горілкою наливані!
по милому вбивається,	Ой випємо за дівчину,
біленькими рученьками	за дівчину вродливу,
за стремечо хапається...	весну мою щасливу!...

(Ворскло, 3).

Найбільше цікаво те, що сї поезії Щоголева (з першого періода) незвичайно подібні до народних пісень. Се домагає, що ніяке книжне знанє не зробить того, що можуть зробити безпосередно пережиті вражіння; Щоголів прожив молоді літа серед народу і пісні та звичаї народу так наповнили його душу, що він, сьпіваючи свою власну пісню, тим самим сьпіває народню пісню, тільки осьвічену і вироблену штукаю. Ми не кажемо про ті народні звороти, котрими переповнені його пісні, — все те тичить ся лише до першого періода — про ті слова народньої думи, котрі цілком, але не силоміць, вставлені в його поезії, — все те легко запам'ятати й уживати. Але у нього склад цілої пісні народний: народна ритміка, хід гадок, будова вірша, народний дух. Прикладом на се може служити кожда з його поезій того періода, як „Безрідні“ (Ворскло, 7) і н.

Безталанне чумацтво з його вічним наріканєм на долю Щоголів осьпівував також. Крім того в поезіях першого періода находимо і покірну дівчину, котру хоче мати за нелюба дати, і ту дівчину, що не хотіла цурати ся чужої любови, і Марусю, що черкає як ластівка до перелазу (у Ворсклі, 5, 11, 21) — все те перли народньої поезії Щоголева, про котрі його земляки казали, що вони могли-б увійти в будучу українську хрестоматию. Ось ще Квітка (Ворскло, 15) — гарна технікою річ, з такою стилістикою, під котру, як Росіяне кажуть, комар ноги не підложить — і взагалі перший період творчости Щоголева є блискучою низкою гарних річей, що захоплюють читача і безпосередним почутєм і прегарною будовою. До того ще треба звернути увагу на се, що Щоголів не сьпівав ніколи з чужого голосу: він завсїди був

самосійним, і навіть в перших слабих його російських творах ми тільки донеде добачаємо наслідуванє (н. пр. „Яворъ“ Щоголева є наслідуванєм поезиї Батюшкова „Яворъ къ прохожему“). Невідомий критик „Свѣточа“ каже, що „у Щоголева видны слѣды явнаго подражанія Шевченку“, але проте можна напевно сказати, що сей критик і не бачив Шевченкових поезій, коли таке написав. Та взагалі критичний розум сего недотепи видко найліпше з того, що він Кулішеву „Сіру кобилу“ вважає красною з річей в альманасі і з патосом скрикує: „Эй, вы! Марко-Вовчки, Кулиши! Уступите мѣсто этымъ загнаннымъ Иродчукамъ!“ Куліш же, видрукувавши пять поезій Щоголева, казав про нього: „Склад у того пана Щоголева правдиво рідний. Не Шевченків голос він переймає; переймає він голос народної пісні, і з пісні бере основу свого komponування. Тимчасом, як поет правдивий, а не підсїпівач, має він у своїй голосі щось праведно своє, — якусь власну повагу й красу, котрої ні в пісні народній не покажеш, ні в Шевченкових віршах не доглядиш ся; не чуже бо добро він собі присвоїв, а своїм власним даром нас чарує“. А Петров*) каже: „Перенимая голосъ народной пѣсни и придавая художественную отдѣлку, Я. И. Щоголевъ былъ одинъ изъ числа тѣхъ малорусскихъ поэтовъ, которые прорубили ей окно въ интеллигентные покои“ — фраза, котрою пишав ся покійний Щоголів і котру він любив казати при нагоді.

Але молодість минула. Проїшов запал, з яким сїпівалась пісня, пройшла молода, весела необачність — і Щоголів аж в 1876 році, чи то на 52-ім році життя знов бере ся за перо. Одначе тепер уже не молоде почутє водить його рукою; йому довелося уже пізнати і „розруй згублених надій“ і „могили пишних мрій“; і тому то у другому періоді життя Щоголева з’являють ся у нього вже й поезиї з суспільним напрямком: він сїпівав нам і про селянську біду, про долю сироти, про горе родини, і взагалі про людей. Та й свою збірку „Ворскло“ він присвячує не ситому та щасливому, тільки нещасним, і сим ніби намічає програму своєї дальшої діяльності, хоч... свій збірник друкує на папері 7 рублів стопа...

---

*) Очерки истории укр. лит. 432.

Тепер являють ся поезії, в котрих видко погляд автора на людей, на окруженє, на ріжні верстви суспільности, на напрямки житя; вірш стає на більше-менше загально-європейськїм, коли можна так сказати, ґрунтї, все далї і далї відходить від народної пісні, котра перестає тепер вдовольняти автора, хоч проте „краски его всегда народны, и муза не покидаетъ степи, лѣса, хаты, поля“ — як справедливо каже В. Г-ко*).

Сумовитий погляд Щоголева на людей, викликаний житєм, видко в кождїй його поезії, котра так або інакше порушує відносини людей. Майже всі особи в його поезіях не люблять сьвіта і людей і він сам не радить їм іти у сьвіт між людей, бо

там пазурами все порвуть,
з душі потягнуть шнїць і сили,
що буде в серці — поспують,
і з тіла вимотать жили. (Ворскло, 149).

А через те найміцнїйшим бажанєм автора була завсїди самота, про котру він каже і в своїй житєписній замітці і в багатьох поезіях. Він бажав „тільки волї-волї та спокою в самотї“ (Слобож. 142) — і дістав їх: самотно йшло його житє і не весело; цілий вік свій він мав за „бідний долею ясною та багатий горем“... Але, хоч він і любив самоту, і не радив іти між людей, то проте сам любив людськість глибоко за її горе; йому жалко було кожного,

хто проклинав свою долю занедбану,
згубу надїй молодих.

І се співчутє людському горю доходило в нього аж до песимізму; із старечою усьмішкою дивив ся він на тих, хто вірив у красше житє на землї. „Не вірте надїї своїй, щоб темне житє та к добру наближалось: то в клятому пеклї розбїй“. (Слоб. 37). Він не вірив і в те, що будуть же колись на землї папувати рівність, воля і братерство, хоч з другого боку і сам бачив, що без надїї на красшу будуччину годї жити. (Слобож. 65). Та за що ж автор і молодість любив, як не за те, що вона повна надїй?... Його сумовитий погляд на житє був наслідком вдачі з роду і гір-

---

*) Киевская Старина 1884, январь.

кого досвід. Довге житє не знівечило в автора молодечих мрій, він був чутливий до природи і її краси, але до людей мав жаль, тому що самі вони поділили себе на бідних і багатих і самі виховали в собі лихі прикмети. Сучасні люде не вдовольняли поета — з різних причин, як ось одна: що давнїйше були „иньші люде, иньший сьвіт, сьвіт простоти і покою, стародавний заповіт. Примх, іграшок і роскоший за кордону не везли; не шпурляли дурно гроший, — та в кого вони й були?“ (Слобож. 99). Тоді любили правду і жили по простому, а тепер „деж та щирість і простота?!“ Воно, звісно, багато було гарного в патріархальному побуті наших дідів, і багато правдивого каже Щоголів, але і багато смішного. Жили і в „святї старовинї“ так розкішно, що й тепер так не уміють. Але Щоголів не хотїв про се й чути, йому здавало ся, що „що після нас прийшло, те нам чуже: все нам чуже, природа і люде... Холодно, темно і сумно усюди...“ (Слоб. 130). Коли-ж довело ся Щоголеву бачити сих „чужих людей“ в нещастї — то ми поза тими дешевими фразами все находимо в нього глибоке співчутє.

Скорботні звуки гомонять в його поезїях на вид усякої кривди і неправди; тоді у нього „серце надривалось і журливе слово на папір прохалось“ — (Ворскло, 1) — і він писав. І злиденний побут селян взагалі і терпіння поодиноких родин, людей, матери, дївчини — все те болїло його і „надривало йому серце“. Се співчутє находимо н. пр. в поезїях: На могилі, Ткач, Завєрхуа, Хвороба — всі у „Ворсклі“. Щоголів бачив добре нещасну долю і нашого жіноцтва — і в мальованю картин з жіночого житя показав силу свого поетичного таланту, красше, як в чїм иньшїм. Сумом переймає гірка доля дитини, про котру мати гадає наперед, що вона буде „в трийцять лїт уже старенька, а в сорок бабуся“. (Ворскло, 22). До таких сумних образків належить Лист (Слобожанщина, 13), який пише нещасна жінка до чоловіка, що пішов на Кубань на заробітки; далі нещасна дївчина, котрої відрікає ся родина ізза її провини-непровини (Ворскло, 99) і и.

Змальовуючи сїльський побут Щоголів не поминув лиходїйницї горілки (Ворскло, 82 і 117), що руйнує селян, — але причину селянських злиднїв він находив і деінде. Не сам лише селянин винен своїм злидням, що він безрадний в господарських і суспільних дїлах, — тут і вииск різних жиродів, недбалість осьвічених людей і знущанє дрібної та великої старшини сто раз біль-

ше, як п'янство, спляють селянина і нарід на шляху поступу і освіти. Щоголів не міг оминати цього боку народного життя, коли вважав себе українським поетом — і він писав про визиск „жидюги, німця й салогуба“ (Ворскло, 145), про безпомічність селянина в нещастю („Пожежа“, Ворскло, 32), і и. На селі погано, трудно жити чоловікови з душею, з розкритими очима, але і в містах не красше. Поет бачив у місті тільки куряву та камінь, бенкети і безпутє, небогато віри, „всі-б один другого шарпали як звіри“, — та зіпсутє. (Ворскло 107, Слобож. 10). Виходить, що „і тут і там і скрізь погано“.

До сих поезій горя та смутку належать і ті вірші, в котрих Щоголів пише про робітників. Такі: Бурлаки, Ткач, Новобранець, Будинок, Кравець, Косарі, Старець, Швець, Поштар, Мірошник, Могилищик, Вівчарик, Циган (всі у збірнику „Ворскло“), Чередничка, Батюшка, Чабан, Насішник (ті у „Слобожанщині“) — все те поезії з життя робучих людей з їх горем та безвиглядною будучиною, писані то з більшим то з меншим артизмом, повні не раз слів, дуже мало уживаних і взятих з відомого словаря За-кревського, (як поезія „Келіх“ Ворскло, 153), а иньшим разом знов з такими чудовими строфами, як н. пр. остання в „Косарях“ (Ворскло, 86):

На покоси впали роси,
не бряжчать об жито коси
на ланах,
і до ранньої зорі
позаснули косарі
на стернях...

Є у Щоголева поезії, котрих зміст — щасливі хвилі життя а то і жарти-сатири, як: Вечір, Добрийдень, Горішки, Швець, Член і и. (у Ворсклі та Слобожанщині), але його сатири — то не поезії; се звичайно недовладне віршованє з змаганнями на сарказм і дидактику. Скорботна ліра Щоголева сьпівала небогато веселих пісень; тихий смуток, журба, згадки минувшини, смерті, Бога — отсе найчастійші мотиви його ліричних описових творів. У нього досить багато є річей, в котрих є мова про смерть і то найчастійше смерть молоді людини, бо смерть старого не викликає стільки жалю. Таке читаємо в гарній поезії „Навзаході“ (Ворскло, 36) або „Вродниця“ (Ворскло, 63). В поезії „На чужині“ бачимо молоду істоту, що загигає в чужому краю, (Слобож.

6); в „Родині“ мова про смерть молоді матері (Ворскло, 123), — і багато ще є таких поезій у Щоголева, в котрих виступає смерть. Як релігійний чоловік, Щоголів не міг оминати і такого важного питання, як віра в Бога, хоч у него мало поезій, де була-б мова прямо про релігію; за те релігійного духа видко в багатьох поезіях, майже у всіх, де порушив се питання. Щоголів уважав віру єдиним звязком, що держить людей на світі (Три дороги, Престол — у Слобожанщині 130, 70).

Щоголів писав і балади, н. пр.: Чайчині діти, Лоскотарка, Рибалка (ся балада якось силоміць написана), і взагалі у нього багато річей, писаних на народні теми і повіря: Ключана неділя, Колядки, Косарі, Пісня і н. Народні повіря, перевіршовані Щоголеви, майже завсіди виходили складно, не виучено, і їх досить багато, особливо у „Слобожанщині“: На полюванні, Барвінкова Стінка, Ніч під Івана Купала, Золота бандура і н.

Чумацтво та козацтво і в другому періоді діяльності Щоголева давало йому також різні теми до поезій. Яких тільки малюнків нема у нього, особливо з козацького життя! На які тільки способи не сьпівав він про козака, про його коня, про його зброю „із цвяхами, із бляхами“, про його жупан „сонечком побіляний, кулями постріляний!“ Але Щоголеві козаки се не борці за ідею, хоч і згадується іноді, що вони боролися за християнську віру, — Щоголева займала найбільше козацька вдача, така, як вона здавала ся йому. Чудово змалював він сю вдачу в „Бабусиній казці“ (Слобож. 78). Тут ми бачимо козака, що оженив ся з коханою дівчиною, любив, жалувал, шанував свою дружину — і щасте витало у новій хатині. Але:

Третього року щось став сумувати;
кинув хазяйство, цурається хати,
в річах чуже щось і в очах уторма —
всім він нудить ся і в людях і дома.
Холодно, каже, у стінах могили:
треба як небудь розважити сили!

І от одного ранку — не стало козака: казали люди, що поїхав кудись-то верхи... Та як поїхав, то й рік, і другий, і третій його не було. І тільки третьої весни несподівано з'явив ся він перед любою дружиною, але який?

Скочив на землю з сідла дорогого,
 ледви черкнувшись на мить острогою;
 важний і бравий він став перед мною.
 Кунтуш багатий, широкі вильоти,
 шапка червона, з сап'яну чоботи,
 пояс по стану гнучкому повитий,
 із оксамиту ще й золотом шитий.
 Пил обмахнувши і кинувши в кучу
 ратище, шапку і шаблю блискучу,
 каже він: „Ти й не змінилась, Оксана!
 Як же без мене жила ти, кохана?
 Глянь бо на мене!... Хіба не пізнала?...

Бач, нудно зробилось козакови у Дикому Полі; нудно за
 чорними бровами, за карими очима і він прилетів аж із Січи

..... щоб глянути в вічі,
 прямо-ж у вічі твої, моя любко,
 та подивитись на тебе, голубко!

І весело стало в хаті після сього! Молодий Запорожець на-
 віз усякого добра.

Руку засуне в глибоку кишеню,
 витаска гроший повнісіньку жменю,
 кине круг себе та й крикне: „Горілки!
 Грайте цимбали, скрипки і сопілки!
 Хай усі люди на слободах знають,
 як Запорожці бенкети справляють“!

І безперестанна гульня ішла аж три тижні. Але обридло
 і се; відразу кинув Василь пити, став без міри шанувати жінку,
 їздив по ярмарках, накуповував родині усякого добра і стільки
 придбав його, що стало носити цілому поколінню жіноцькому. Оксана
 тільки радіє своєму щастю, але ненадовго...

З тиждень чи зо два й тепер поминуло.
 Бачу — Василь мій задумав ся знову,
 шепче коневі невідому мову,
 зброю блискучу йому натягає,
 шаблю до боку за ремінь чіпляє;
 глянув на сонце, промовив: „Не рано!
 Ну, прощавай же, серденько Оксано!
 Десь на степах з татарвою побю ся,
 а до тебе таки, мила, верну ся“.

Я й за стремено вхопитись не встигла,
як по дорозі кура полетіла, —
вітер із степу на мене повінув...
Згинув!... Як вітер, Василечко згинув!...

Як гарно змальовано тут і ту думу, що знов козака спови-
ває, і той гіркий, сердешний ляконізм, з яким Василь прощаєть-
ся з жінкою, і та хвиля, в яку Василечко згинув як вітер...

А між тим ось яка доля стріла ниньшого козака. Ми бачимо,
як він їде до дому в рідну Гетьманщину, повний гордого само-
любства, повний надії, що все найде таким, як кинув. Ось він

в слободу коня звертає, вулицю проїхав,
вдарив ратищем в ворота, крикнув: пугу! пугу!
Вийшла дядина, пізнала Запорожця з Лугу.

Бач, навіть з коня не зліз гордий Запорожець перед воро-
тами рідної оселі і гордо питає в тітки:

Гей, була здорова, тітко! Деж се батько й мати,
що і досі не виходять сина зустрічати?

А тітка відповідає з дійсно українськими кпинами:

Батько й мати? Довго, синку, довго тебе ждали,
мабуть ждати їм обридло, так поумирали...

Почувши се, козак перехрестив ся, з сумом подивив ся на
рідну хату, і вже з затаєною обавою, але все ще гордо питає
в тітки:

Добре, тітко, се я чую... Щож ти про дівчину
скажеш тую, що любив я, — гей, про Катерину?
Може замуж вийшла дівка й діточок придбала?
Хай їй легко буде жити, коли не вмирала...

Але на се, вже зовсім несподівано, відповідає йому тітка!

Умирати не вмирала, а як засмутилась,
так в черницях, мій козаче, он де опинилась!
Ох, якаж була хороша, та як надівала
перед постригом на личко чорне запинало.

Мов ножем різало по серци кожде тітчине слово. Протетіли
перед очима козака чорні брови, гнучкий стан, довга коса — і він
не сказав нічого...

Тільки ткнув у зуби люльку, ляснув вороного,
крикнув: „гайда! гайда, коню!“ До сідла вклонив ся,
та назад у Дике Поле як стріла забив ся...

(Запорожець, Ворскло, 38).

Сам Щоголів найбільше цинив свої поезії про козаків; він
цілий поринав душею в козацьких часах, згадував минуле і су-
мував, що колишня слава не вернеть ся. Січа зруйнована і тільки

Вітер віє округи —
і хлюпочуть ся по пісках
Чортомлика береги... (Ворскло, 151).

Замовкли і сьпівці Запорожа — кобзарі вже не знають пі-
сень про Хмеля, про Дорошенка, про Сірка (Слобож. 110), —
степи поорані, могили покопані, все минуло ся.

„Истинная сфера его творчества“, — справедливо каже про
Щоголева В. Г.—ко (Кіев. Стар. 1884, за січень) — „небольшая
картинка, типъ, проявленіе какого-либо чувства, — все согрѣтое
сильнымъ лиризмомъ“. У Щоголева дуже багато таких малюнків,
де він абстракції дає конкретний образ, рослину одухотворює,
звіреви дає людську мову, а то просто пише малюнок. Ось, на
приклад „Колодязь“ (Слобож. 52), що зазиває до себе прочан
і обіцяє їм дати цілющий напиток, або „Гайвки“ (Слобож. 64),
що сьпівають :

Наші тілечка з ефіру,
наші крильця з вітерків;
відкиля ми прилетіли,
ми не знаєм від віків.

Живучи россою травки,
медом дишем ми з квіток,
наші горниці — долини,
чиста річка і лісок.

І не малось ще нікого,
хто-б над нами царював,
ми сами собі цариці
в царстві дерева і трав.

Що-до малюнків природи, то їх у Щоголева дуже багато.
Вихований серед дивної природи України, відчуваючи сѣрцем її
ненаглядну красу і посвятивши їй всю свою творчу діяльність,
він і повинен був сьпівати багато про природу. І дітям радив він
читати як найбільше з величної книги, що зветь ся природа (Вор-
скло, 112) — і сам ціле життя виконував сю раду. У „Ворсклі“
і „Слобожанщині“ ми й находимо ті його пісні про природу Укра-
їни, а то і чужини, як Криму; н. пр. Весна, Травень, Зозуля,

Пасішник, Степ, В степу, В діброві, На зрубі, Озеро, Осінь, Листопад, Заверюха, Зимовий ранок, Ялта і н. Возьмім для прикладу чудовий малюнок степу в літі (Ворскло, 53):

Іду шляхом — сонце сяє,
вітер з травами говоре:
перед мною і за мною
степ колишить ся, як море.

Крикнув перепел в ярочку,
стрепет пирхнув над тернами,
по кущах між дерезою
ходять дрохви табунами.

А затихне вітер буйний —
степ, мов камінь, не двигнеть ся,
і як килимом багатим
весь квітками прибереть ся.

Тихо всюди; тільки де-де
вітерочок пронесеть ся,
та на землю ізпід неба
пісня жайворонка лєть ся.

Он нагнулась тирса біла,
звіробой скрутив стебельці,
червоніє материнка,
як вірки горять козельці.

Степ зелений! Степ широкий!
Ще узька твоя дорога:
тим же тут молить ся можна,
тим тут можна бачить Бога!...

Хтось, не памятаю — хто, сказав: „Україна любить свою дівчину“ — і се дійсна правда. От і Щоголів, поет України, співав дуже багато про дівчину: найбільша частина його поезій так або инакше відносить ся до дівчини. Описував він нам її і дитиною і дорослою, смутною і жартовливою, веселою і з розбитим серцем... І мало у нього поезій, де дівою особою була-б інтелігентна дівчина; найбільше таких, де мова про просту селянку-Українку, її долю, її радість і смутки. Сюди треба би зачислити поезії: Лялька, Над потоком, Хата, Сон, Горішки, Черевички, Вербишенька і багато иньших.

Що-ж сказати про всю діяльність Якова Івановича Щоголева в усім її обшарі? Він був поет, поет цілою своєю душею, всіми своїми почуттями. Се артистичне чуття підносило його понад рівень буденних людей, давало йому змогу почувати серцем найвищі красоти як природи, так і взагалі всього красивого на світі, будь то пісня, музика чи вірш. Але він більше був поет-обсерватор, ніж поет-письменник; не завжди він хотів писати, не переливалось у нього через край се бажання і він міг замовкати на цілі роки, що, звичайно, впливало на розвій і блискучість його талану. „Щоголевъ хорошо обдумалъ свои поэтические ресурсы. У него есть начало важное для писателя и не часто встречающееся: правильное сознание своих сил; нѣтъ пьесъ рефлексующихъ и нѣтъ тенденціозной поэзіи“, каже В. Г—ко. Се все

дійсна правда: ті дидактичні поезії, котрі ми бачимо в „Ворсклі“, є помилкою, і коли критика доказала Щоголеву се його збочене зі свого шляху, він кинув таку поезію і почав робити своє маленьке, але гарне діло. Вірш у нього завжди звучний, поетичний, рими випливають сами зіпід пера, бо в період творчости автором частійше опановує натхненє, ніж тенденція, частійше він репродукує здобутки серця, ніж користуєть ся досвідом холодного розуму.

Мова гарна, але трудно сказати, щоб зовсім чиста: часто попадають ся слова московські, а російських докінчень слів так і в кожній поезії можна знайти багато. Автор любить иноді вживати архаїзмів або чужих слів, добутих зі словників Закревського та Пискунова, як напр. габіт, плік, борва, надро, пранщибер, поневаж; бере иноді слова з польського (гербата, цьвіченє, до щенту, без встренту); иноді вживає слів не в відповідному зміслі, як напр., мусити в зміслі „хотіти“, квапитись в зміслі „користуватись“, весіле в зміслі „веселощі“, перістий походить у нього від „перо“, хоча слово перістий має своє осібне значінє. Се все походить у Щоголева з того, що він не мав наміру бути письменником і не студіював через се мови докладно. „Моиими наставниками въ языкѣ были порубежья Полтавской и Харьковской губерній“, каже Щоголів у своїй передмові до „Слобожанщини“, і — тільки. Поза ними не дуже дотепними наставниками Щоголів не хотів бачити нічого. Але взагалі — у нього більше гарного, ніж поганого, більше вірного, ніж хибного.

Хоча між „Слобожанщиною“ і „Ворсклом“ не можна проводити границі, але, коли дивитись на них, як на дві окремі книжки, то між ними є різниця. „Ворскло“ молодша, горячійша і... красша; „Слобожанщина“ старша, обачнійша та проте слабша. В „Ворсклі“ більше малюєть ся чоловік, люди, мало думки про себе; в „Слобожанщині“ чоловік старіє ся; приходять і відповідні старечі думки. В „Ворсклі“ коли малювалось кохання, то ми й бачили його, почували, бо сам автор був близьким до переживання його; в „Слобожанщині“ коли приходила авторови охота намалювати щось подібне, він уже підогрівав себе і поезія виходила не з серця, а з голови.

Але й за те, пожалівши поперед, що творчість не була його метою, лише розвагою — велике йому спасибі від земляків!...

І. Хоткевич.